

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BAZI RENK ADLARININ UĞRADIKLARI ANLAM DEĞİŞMELERİ AÇISINDAN BİR DERLEME ÇALIŞMASI*Araştırma Makalesi*

Eda ÇEVİK*

Geliş Tarihi: 04.08.2025 | **Kabul Tarihi:** 05.12.2025 | **Yayın Tarihi:** 29.12.2025

Özet: Bu derleme çalışması, Türkçenin çok katmanlı renk adları sistemini ve bu adların kültürel bağlamda kazandığı derin anlam farklılıklarını akademik bir perspektifle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, özellikle yeşil, siyah ve kırmızı renk adlarının tarihsel süreç içerisindeki anlam değişimlerini ve bu renklerin günümüzdeki çok boyutlu kullanımlarını incelemeye odaklanmıştır. Türkçenin ana renklerden ara renklere ayrılan geniş yelpazesi, dilin renk adları bakımından sahip olduğu çeşitliliği ve derinliği vurgulamaktadır. Renk adlarının anlam katmanlarının oluşumunda; kültür, medeniyet, coğrafya, iklim, yaşam tarzları ve inanç sistemleri gibi sosyo-kültürel faktörlerin etkileşimi incelenmiştir. Renk adlarının tarihsel seyrini analiz etmek amacıyla, Orhun Abideleri, Dîvânü Lugâti't-Türk, Kutadgu Bilig, Dede Korkut Hikâyeleri ve Yunus Emre Divanı gibi Türkçenin ilk yazılı kaynakları temel veri setini oluşturmuştur. Ayrıca güncel kullanımların tespiti için atasözleri, deyimler, türküler ve güncel sözlükler de araştırmaya dâhil edilmiştir. Yapılan detaylı analizler sonucunda yeşilin başlangıçtaki coğrafi kullanımdan renk ve ikincil anlamlara geçişi; siyahın renk anlamının ötesinde olumsuzluk, yön ve sosyolojik kavramları ifade etme gücü ve kırmızının ise tarih boyunca mitolojik ve kültürel bağlamda anlam kaymaları ve birbirinin yerine geçme süreçleri detaylandırılmıştır. Sonuç olarak çalışma, Türkçenin bir renk adında dahi ne denli derinlikli bir kültürel ve dilsel mirası temsil ettiğini ortaya koymakta ve renk adlarının anlam değişimlerinin incelenmesiyle dilin kültürel derinliğinin bir kez daha anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anlam değişmesi, kültür, renk adları, söz varlığı, Türkçe.

A COMPILATION STUDY ON THE SEMANTIC CHANGES OF SOME COLOR NAMES FROM PAST TO PRESENT*Research Article***Received:** 04.08.2025 | **Accepted:** 05.12.2025 | **Published:** 29.12.2025

Abstract: This review aims to present an academic perspective on the multi-layered system of color names in Turkish and the profound semantic variations these names have acquired within a cultural context. The study specifically focuses on examining the historical meaning shifts of the basic color terms “yeşil” (green), “siyah” (black), and “kırmızı” (red) and their multifaceted contemporary usage. The wide spectrum of the Turkish language, extending from primary to intermediate colors, highlights the diversity and depth of its color nomenclature. The formation of the semantic layers of color names is investigated through the interaction of socio-cultural factors such as culture, civilization, geography, climate, lifestyles, and belief systems. To analyze the historical trajectory of these color names, the earliest written sources of Turkish -including the Orkhon Inscriptions, Diwan Lughat al-Turk, Kutadgu Bilig, The Book of Dede Korkut, and Diwan of Yunus Emre- were designated as the primary data set. Furthermore, proverbs, idioms, folk songs, and contemporary dictionaries were included in the research to identify current usage and meanings. The detailed analysis reveals the transition of “yeşil” from initial geographical usage to a color term and secondary meanings; the capacity of “siyah” to express negativity, direction, and sociological concepts beyond its color meaning; and the semantic shifts and reciprocal substitutions of “kırmızı” within mythological and cultural contexts throughout history. In conclusion, the study demonstrates the profound cultural and linguistic heritage represented even by a single color name in

* Yüksek Lisans Öğrencisi; Afyon Kocatepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü; edacevkk@gmail.com  0009-0002-3450-1025

Turkish and contributes to a deeper understanding of the language's cultural depth through the examination of semantic changes in color terms.

Keywords: Color names, culture, semantic change, Turkish, vocabulary.

Giriş

Türkçe, renk adları bakımından son derece gelişmiş ve katmanlı söz varlığına sahip bir dildir. Tarihî süreç içerisinde bazı renk adları biçim ve anlam bakımından büyük ölçüde korunurken, bazıları anlam daralması, genişlemesi, mecazlaşma ya da tamamen farklı bir kavramsal alana kayma gibi değişimlere uğramıştır. Bunun yanı sıra, kimi renk adlarının zamanla yerini başka biçimlere bıraktığı, kimilerinin ise farklı türetme yollarıyla yeni anlam alanları kazandığı görülmektedir. Örneğin “kızıl”dan “kıpkızıl” gibi pekiştirmeli biçimlerin ortaya çıkması daha koyu bir tonun ifadesine imkân tanırken, “sarı”nın “bal sarısı” gibi tamlamalarla nitelendirilmesi, rengin algılanış biçimini zenginleştiren anlam genişlemelerine işaret etmektedir.

Renk adları, yalnızca fiziksel birer nitelik bildirmekle kalmayıp, insanın dünyayı algılama ve anlamlandırma biçiminin de önemli göstergelerinden biridir. Bireysel algılar belirli ölçüde farklılaşsa da renklerin çağrıştırdığı anlamlar zamanla kültür, medeniyet, coğrafya, iklim, yaşam tarzı, ekonomik ve siyasal şartlar ile inanç sistemlerinin etkisi altında ortak bir çerçevede biçimlenmektedir. Bu nedenle renk adları, dil-kültür ilişkisini izlemek için son derece elverişli bir inceleme alanı sunar; bir rengin farklı dönemlerde ve bağlamlarda üstlendiği işlevler, toplumun zihniyet dünyasına dair önemli ipuçları barındırır.

Alan yazını incelendiğinde, Türkçede renk adlarının çeşitliliği ve bu adların söz varlığına katkıları üzerine yapılan çalışmaların henüz istenen düzeyde olmadığı görülmektedir. Özellikle tarihî derinliği ve kültürel arka planı göz önünde bulundurulduğunda, Türkçenin renk sistemi büyük ölçüde zengin olmakla birlikte, bu zenginliğin bütün boyutlarıyla belgelendiğini ve çözümlendiğini söylemek güçtür. Küçük’ün (2010, s. 556) çalışması, tarihî Türk lehçelerindeki renk adlarını tasvirî bir yöntemle ve köken bilgisi ışığında inceleyerek, kavramın kültürel ve medeniyet bağlamındaki değişimini geniş bir yazılı eser külliyatı üzerinden ortaya koymaktadır.

Renk adlarının ifade ettiği anlamların kişiden kişiye değişen yanları bulunsa da, dilde yerleşik kalıplar ve ortak kullanımlar, zamanla belli bir kültürel uzlaşmayı ortaya çıkarır. Bu durum, Türkçedeki ana renklerin sayısının ötesinde, bu renklere bağlı ara tonların, benzetmelerin ve nitelendirmelerin çeşitliliğinde açıkça görülebilmektedir. Bir rengin her tonuna farklı adlar verilebilmesi, Türkçenin hem türetme imkânlarının genişliğini hem de renkler üzerinden kurulan anlam dünyasının zenginliğini göstermektedir.

Bu makalede, Türkçenin geniş renk sistemi içinden seçilen “yeşil, siyah ve kırmızı” renk adları, söz varlığı ve anlam değişimleri açısından odak noktası olarak ele alınmaktadır. Söz konusu renkleri, hem tarihî metinlerde hem de güncel kullanımda yüksek görünürlüğe sahip olmaları, aynı zamanda kültürel ve mitolojik kodlarla sıkı biçimde ilişkilendirilmeleri sebebiyle özellikle dikkat çekicidir. Çalışmada, bu üç rengin tarihsel seyrine ve farklı dönemlerde kazandıkları anlam katmanlarına odaklanılarak, bir yandan Türkçenin renk

kavramlarına dayalı ifade gücü ortaya konulmakta, diğer yandan da dilin kültürel derinliğinin izleri, renk adları üzerinden takip edilmektedir. Bu çerçevede ortaya konan bulgular, ayrıntılı olarak “Araştırmanın Amacı” ve “Yöntem” başlıklarında yapılandırılan kuramsal ve yöntemsel çerçeve ile birlikte ele alınacaktır.

1. Araştırmanın Amacı

Bu derleme çalışmasının temel amacı, Türkçede yeşil, siyah ve kırmızı renk adlarının, ilk yazılı metinlerden günümüze kadar geçirdiği anlam değişimlerini ortaya koymak ve bu değişimleri tarihî, kültürel ve sosyo-kültürel bağlamlarıyla birlikte değerlendirmektir. Çalışma, Türkçenin renk adları bakımından sahip olduğu zengin söz varlığını görünür kılmayı, bu söz varlığı içerisinde özellikle söz konusu üç temel rengin kavramsal çeşitliliğini ve çok katmanlı anlam dünyasını sistematik biçimde ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

Bu genel amaç doğrultusunda çalışma ile;

1. Türkçenin bilinen ilk yazılı ürünlerinden başlayarak yeşil, siyah ve kırmızı renk adlarının tarihî metinlerde hangi biçim ve anlamlarda kullanıldığını tespit etmek,
2. Bu renk adlarının zaman içinde uğradıkları anlam genişlemesi, daralması, yer değiştirmesi ve mecazlaşma süreçlerini tarihsel bir bakış açısıyla betimlemek,
3. Söz konusu renk adlarının sözlükler, Ağızlar Sözlüğü, Tarama Sözlüğü, güncel sözlükler, atasözleri, deyimler, türküler ve günlük dil örnekleri aracılığıyla modern Türkçedeki canlılığını, kullanım sıklığını ve yeni anlam katmanlarını ortaya koymak,
4. Renk adlarının anlam dünyasının oluşumunda kültür, medeniyet, coğrafya, iklim, yaşam tarzı, inanç sistemi, mitoloji ve toplumsal yapı gibi unsurların rolünü metinler üzerinden somut örneklerle göstermek,
5. Daha önce çoğunlukla sınırlı bir çerçevede ele alınan renk adları konusuna kapsamlı bir derleme yaklaşımıyla katkı sağlamak ve ileride yapılacak anlambilim, söz varlığı ve dil-kültür ilişkisi odaklı çalışmalara temel oluşturmak amaçlanmaktadır.

Bu yönüyle çalışma, yalnızca tek tek kelimelerin anlam değişimlerini değil, aynı zamanda Türkçede bir renk adının bile ne denli köklü bir kültürel ve dilsel mirası yansıttığını göstermeyi ve renk adlarının anlam serüveni üzerinden Türk dilinin kültürel derinliğinin yeniden anlaşılmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

2. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde tasarlanmış bir derleme ve tarihsel çözümleme çalışmasıdır. Araştırma, mevcut metin ve sözlük verilerinin sistematik biçimde taranmasına, elde edilen örneklerin anlam ve kullanım bakımından sınıflandırılmasına dayanan “doküman incelemesi” yöntemiyle yürütülmüştür.

2.1. Veri Kaynakları

Çalışmanın temel veri kümesini, Türkçenin tarihî gelişim sürecini temsil eden başlıca yazılı kaynaklar ve güncel dil malzemeleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda Orhun Abideleri, Dîvânü

Lugâti't-Türk, Kutadgu Bilig, Dede Korkut Kitabı, Yunus Emre Divanı gibi klasik metinler tarihî dönemleri temsil eden ana kaynaklar olarak seçilmiştir.

Renk adlarının güncel ve yaşayan anlamlarını ortaya koymak amacıyla ise Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlük, Tarama Sözlüğü ve Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü, Kubbealtı Lugatı, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, seçilmiş türkî metinleri, günlük dilde ve yer adlarında yer alan kullanım örnekleri, mitoloji ve kültür odaklı eserler tarama kapsamına alınmıştır. Böylece, hem tarihî metinler hem de çağdaş dil malzemesi üzerinden süreklilik ve değişim boyutları birlikte izlenmiştir.

2.2. Veri Toplama Süreci

Veri toplama sürecinde, belirlenen kaynaklarda yalnızca üç temel renk alanına ait biçimler ve varyantlar (yeşil ve yeşil; kara ve siyah; kırmızı, kırmızı ve al ile bunların türevleri) taranmıştır. Bu doğrultuda renk adlarının yalın ve türemiş biçimleri; birleşik yapılar (yeşil çayır, kara gün, al duvak vb.); deyim hâline gelmiş ve atasözlerine yerleşmiş kalıplaşmış kullanımlar; yer adları, kişi adları, hayvan ve bitki adları gibi özel adlarda yer alan renk ögeleri; mitolojik ve dini-kültürel bağlamlarda kullanılan renk adları kaydedilerek bir veri havuzu oluşturulmuştur. Elde edilen her örnek, geçtiği kaynak, bağlam (cümle/beyit/dörtlük) ve yaklaşık tarihî dönem bilgisiyle birlikte sınıflandırılmıştır.

2.3. Veri Analizi

Toplanan veriler, öncelikle yeşil, siyah ve kırmızı olmak üzere üç temel renk alanına göre tasnif edilmiştir. Ardından her grup içerisinde renk adının temel (renk bildiren) anlamı; somut nesne ve coğrafya adlandırmalarındaki kullanımı; soyut, mecazî ve değerlendirme bildiren (olumlu/olumsuz) anlamları; mitolojik, dinî ve kültürel çağrışımları belirlenerek anlam kategorileri oluşturulmuştur.

Bu kategoriler üzerinden aynı renk adının farklı dönemlerde hangi yeni anlamları kazandığı veya hangi anlamlarını kaybettiği, eş anlamlı veya yakın anlamlı renk adları arasındaki (örneğin kırmızı-al-kırmızı; kara-siyah) işbölümü ve kullanım tercihleri, tarihî metinlerle güncel kullanım arasındaki süreklilik ve kopuş noktaları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

3. Bulgular

Araştırmanın bulgular bölümünde; Türk dilinde ve kültüründe köklü bir geçmişe sahip olan yeşil, siyah ve kırmızı renk adları kavramsal ve anlamsal boyutlarıyla incelenmiştir. Bu renklerin tarihsel süreçteki kullanımları ve yüklendikleri kültürel anlamlar; Orhun Abideleri, Divânu Lugâti't-Türk, Kutadgu Bilig, Dede Korkut Hikâyeleri ve Yunus Emre Divanı gibi Türk dilinin temel eserleri üzerinden takip edilmiştir. Yazılı kaynakların yanı sıra güncel ve tarihî sözlükler, atasözleri, deyimler, türküler ve Türk mitolojisindeki veriler de taranarak; söz konusu renk adlarının somut anlamlarının ötesinde kazandıkları mecaz, simgesel ve toplumsal değerler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3.1. “Yeşil” ile İlgili Bulgular

Bu bölümde “yeşil” ve “yaşıl” ile ilgili elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

3.1.1. Sözlükler

Renk adları anlam yönünden incelenirken öncelikle sözlüklere bakmak gerekir. Yeşil sözcüğü Türkçe sözlükte şu anlamlarda kullanılmaktadır:

1. Sarı ile mavinin karılmasından ortaya çıkan, bitki yapraklarının çoğunda görülen renk,
2. Bu renkte olan,
3. Kurumamış, taze (sebze), kuru karşısı,
4. Olmamış, ham (meyve) anlamları yer almaktadır (Türk Dil Kurumu, 2025a).

Ağızlar Sözlüğü’nde yeşil, “koyu, al renk” ve “genç ve gür” anlamlarıyla verilmektedir (Türk Dil Kurumu, 2025b). Tarama Sözlüğü’nde yeşilin farklı anlamlar ifade ettiği görülmektedir.

- yaşıl: yeşil
- yaşılğan: yemyeşil
- yaşilistan: yemyeşil ova
- yaşillık: yeşillik (Türk Dil Kurumu, 1983, s. 238).

Yukarıda görüldüğü üzere kelime hem farklı anlamlarda kullanılmış hem de yapısal yönden değişikliğe uğramıştır.

Kubbealtı Lugatı’nda ise yeşil, “sarı ile mavi arasında yer alan renk”, “yaş-“, “yaşıl” anlamları gözükmektedir. Bununla ilişkili olarak da “yeşil çay, yeşil sazan, yeşilbaş, yeşillendirmek, yeşillenmek” kelimeleri verilmiştir (Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 2025). Verilen örnekler “yeşil” kelimesinden türetilmiştir. Yeşil rengin farklı nesne veya doğadaki durumlara isim verdiği görülmektedir.

3.1.2. Orhun Abideleri

Orhun Abidelerinde “yeşil” tek bir anlamda kullanılmaktadır. Bölge, nehir anlamı taşıyan “yeşil” renk adının doğadaki farklı nesne ve durumlara isim olarak verildiği görülmektedir. Orhun abidelerinde geçen örnekler şu şekildedir:

- Eçim kagan birle Yaşıl Ögüz Şantung yazıka tegi süledimiz.
- Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehir, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik (Ergin, 2010, s. 17).

Metinde zikredilen “Yaşıl Ögüz” yani yeşil nehir tamlaması, Türklerin Sarı Irmak’ı tanımlarken kullandığı renk temelli adlandırma geleneğini gösterirken; Şantung Ovası’na kadar gidilmesi, devletin binlerce kilometrelik bir alandaki askeri ve lojistik hâkimiyetini kanıtlamaktadır.

3.1.3. Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig Kitabı'nda renkler birçok yerde geçmekte, “yeşil” kelimesinin ise renk anlamında kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca yeşilin kök veya gök ismiyle eserde yer edindiği de tespit edilmiştir.

Kurumış yıgaçlar tonandı *yaşıl*,
Bezendi yipün al sarig kök kızıl,
Kurumuş ağaçlar donandı *yeşil*,
Bezendi mor, al, sarı, yeşil, kızıl.
Yağız yir yaşıl torku yüzke,
badı hitay arkışı yadıtı tavgaç edi,
Kara toprak, yeşil ipek büründü,

Hitay kervanı, Çin kumaşı sundu (Yusuf Has Hâcib, 1991, beyit 130–131).

Kutadgu Bilig’de yer alan bu beyitlerde “yaşıl (yeşil)”, doğanın kış uykusundan uyanışını, canlılığı ve bereketi simgeleyen temel renk olarak karşımıza çıkar. Yusuf Has Hâcib, kurumuş ağaçların yeşile bürünmesini bir “donanma” yani giyinme olarak tasvir ederek bu rengi yaşamın yeniden canlanışının bir nişanesi kılmıştır. Özellikle kara toprağın üzerini kaplayan yeşilliğin “yaşıl torku (yeşil ipek)” metaforuyla sunulması, doğanın bu dönüşümünü sadece fiziksel bir değişim değil, aynı zamanda estetik bir zenginlik ve kıymetli bir örtü olarak anlamlandırır. Bu bağlamda yeşil; hem bitkisel döngünün başlangıcını hem de yeryüzünün bir ziyafet sofrası gibi en değerli kumaşlarla bezenerek taze bir hayata adım atışını temsil etmektedir.

3.1.4. Dîvânu Lugâtî't-Türk

Dîvânu Lugâtî't-Türk'te “yeşil” kelimesini karşılığı “yaşıl” şeklinde verilmektedir. Yaşıl, herhangi bir şeyin yeşil olanıdır. Parlak yeşile “yapyaşıl” denir. Bu sözcük, söz uzatımıyla yaşıl, yoşul biçiminde de kullanılır. Burada yaşılın hem renk anlamını kazandığına hem de kökenine ilişkin açıklama yapabilecek bilgiler mevcuttur (Atalay, 1985, s. 19).

Yâşıl çüvit: yeşil renk

Yaşarttı: Yagmur otug yaşarttı. Yağmur bitki örtüsünü yeşertti.

Yaşladı: At yaşladı: At [başka bir hayvan da olabilir] baharda biten yeşilliklerle otladı. Kök biçimi yaşladı'dır; ancak tıpkı buna benzeyen diğer örneklerde olduğu gibi hafifletme amacıyla elif atılmıştır. Yaşlâr, yaşlâmāk

Yâş yedim: Yeşillik yedim.

Gülensoy'a (2007) göre “yeşil” sözcüğünün kökeni, Türkçenin en eski dönemlerinden itibaren tazelik, nem ve ıslaklık anlamlarını karşılayan “yaş” köküne dayanmaktadır. Bu kökten türeyen Türkiye Türkçesindeki *yaşar-* (yeşermek) eylemi ile Orta Türkçe dönemindeki *yaşık-* (gözün yaşlanması), Dîvânu Lugâtî't-Türk'te geçen *yaşangur-* (gözün yaşarması) ve halk ağzındaki *yaşarak* (nemli) sözcükleri anlamca bir bütünlük arz eder. Ayrıca yaşarma, yaşartmak, halk ağzında hafif su sızıntısı anlamındaki *yaşartı* ve *yaşartıcı* gibi kelimeler de

aynı kökten beslenmektedir. Kelimenin aslı olan *yaşıl* formu, Orta Türkçe ve Dîvânü Lugâtî't-Türk verilerinde “yaş” köküne “+(ı)l” ekinin getirilmesiyle; *yeşer-* eylemi ise yine aynı köke “+ar-” ekinin eklenmesiyle türetilmiştir.

Gülensoy’un (2007) örnekleri ise şu şekildedir:

- Yeşer-: yaprak vermek; üstündeki bitkiler yaprak açıp yeşillenmek; (rengi) yeşile dönmek; filizlenmek, gelişmeye başlamak
- Yeşert-: yeşermesini sağlamak
- Yeşil yeşil ol-: iyice yeşil olmak
- Yeşile çal-: yeşil renge benzemek
- Yeşillen-: yeşil olmak
- Yeşillendir-: yeşillenmesini, yeşillikle dolmasını sağlamak.

3.1.5. Dede Korkut Kitabı

Dede Korkut Kitabı’nda yeşil rengi, doğadaki tazeliğin ve yerleşik düzenin bir sembolü olarak sıklıkla zikredilir. Ergin (2009) eserinde yer alan; karların erimesiyle ortaya çıkan “yapağılı yeşil çimen”, üzerinde kırmızı otağların yükseldiği “yeşil çayır” ve çadırların kurulduğu “yeşil düzlük” gibi tasvirler, rengin metin içindeki yoğunluğunu ve işlevini gözler önüne sermektedir. Bu örnekler, yeşilin sadece bir renk adı değil, aynı zamanda hayatın devamlılığını ve huzurlu bir coğrafyayı simgeleyen görsel bir motif olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Ergin’in (2009) Dede Korkut Kitabı’ndan verdiği örneklerden bazıları şunlardır:

- Lapa lapa karlar yağsa yaza kalmaz, yapağılı yeşil çimen güzel kalmaz.
- Sultanım gördü: Yeşil çayırın üzerine bir kırmızı otağ dikilmiş.
- Yarap bu otağ kimin ola dedi.
- Yeşil düzlüğe, güzel çimene çadır dikti.

3.1.6. Yunus Emre Divanı

Yunus Emre Divanı’nda yeşil renk ile ilgili örneklere rastlamak mümkündür. Tatçı’nın (2014, s. 105) hazırladığı Yunus Emre Divanı’ndan bir kesit şu şekildedir:

Bu dünyâ bir gelindür yeşil kızıl donanmış,
Kişi yeni geline bakubanı toyamaz.
Atan anan hak’ı yitürdün ise,
Yeşil tonlar geyesin tonanasın,
Miskîn Yûnus söyler sözi kan yaşıla toldı gözi,
Bilmeyen ne bilsün bizi bilenlere selâm olsun.

İlk beyitte yeşil “doğum, mutluluk” anlamı taşımaktadır. İkinci beyitte ise rengin İslamiyet ile bağdaştırıldığı görülmektedir. Son beyitte yer alan yeşil ise kelimenin “yaşıl” olarak kullanımının göstergesidir. Burada renk olarak ifade etmese de “yaşıl>yeşil” gelişimi görülmektedir.

3.1.7. Atasözü ve Deyimler

Türkçenin söz varlığı içerisinde “yeşil” renk adı etrafında şekillenen atasözü ve deyimler şu şekildedir (Türk Dil Kurumu, 2025c):

1. Yeşilden git-: İşlerin iyi gitmesi ve sürecin olumlu seyretmesi anlamında kullanılır.
2. Yeşillik olsun: Bir durumun çeşitlenmesi; fazladan veya ilave olarak bulunması amacını taşır.
3. Yeşilden ye-: Henüz olgunlaşmamış ürünü satmayı vaat ederek karşılığında borç para almak anlamını karşılar.
4. Her boyayı boyadı, bir fıstıki yeşil (mi) kaldı?: Yapılması gereken asıl işler dururken, önemsiz ve zorunlu olmayan ayrıntılarla ilgilenildiğinde söylenen bir sözdür.
5. Kadını yeşil yaprak eden de kocası, kara toprak eden de kocası: Bu atasözünde “yeşil” ile “kara” renkleri arasında bir karşıtlık kurularak; kadının hayatındaki refah veya yıkım durumunun eşine bağlı olduğu vurgulanır.
6. Yeşil ot vardır şifa, yeşil ot vardır zehir: Bir otun dış görünüş itibarıyla yeşil olması, onun mutlak surette faydalı olduğu anlamına gelmez; bünyesindeki tesirin farklı olabileceğini ifade eder.

3.1.8. Türküler ve Günlük Hayatta Kullanım

Türkülerde ve günlük hayatta renklerden tasvirler için sıklıkla yararlanılır. Aşağıdaki iki farklı türküden içerisinde yeşil geçen dörtlükler alınmıştır.

Yemenimin yeşili
Ben kaybettim eşimi
Yemenim sende dursun
Sil gözünün yaşını (Çadırcı, 2008)

Yeşil başlı gövel ördek
Uçar gider göle karşı
Eğricesin tel tel etmiş
Döker gider yâre karşı. (Özensoy, 2010, s. 378).

Türk halk şiiri ve türkülerinde “yeşil”, yaşamın canlılığı ile ayrılığın hüznünü aynı potada eriten çok katmanlı bir semboldür. “Yemenimin yeşili” örneğinde olduğu gibi bazen kaybedilen bir eşin ardından kalan kederli bir hatırayı ve vedayı simgelerken; “yeşilbaşlı gövel ördek” motifinde ise doğanın zarafetini, estetik güzelliği ve sevgiliye duyulan derin özlemi temsil eder. Dolayısıyla türkülerde yeşil, sadece bir renk değil; murattan hasrete, tabiatın uyanışından manevi bir teselliye kadar geniş bir duygu dünyasını birbirine bağlayan estetik bir köprü vazifesi görür. Bu şekildeki türkü örneklerini çoğaltmak mümkündür.

Günlük hayatta ise “yeşil pasaport, yeşil ışık, yeşil zeytin” örneklerindeki gibi renk anlamında; “Yeşilyurt, Yeşilkent, Yeşilçam” vb. yer adlarında; “yeşil hastalık, yeşil bezler,

kırmızı-yeşil körlüğü” gibi terimlerde; “yeşil soğan, yeşil biber, yeşillik” vb. sebzelerde “yeşil” kelimesi geçmektedir.

3.1.9. Türk Mitolojisi

Türk mitolojisinde yeşil renk; dünya mitolojileriyle paralel bir biçimde gençliği, umudu ve yeniden doğuşu temsil ederken, tonu koyulaştığı takdirde ölümü de işaret edebilen ikircikli bir anlama sahiptir (Çoruhlu, 2000). Bu renk sembolizminin mitolojik anlatılardaki somut yansımalarından biri de yer altı tanrılarının biri olarak kabul edilen Ülgen’in oğlu “Yeşil Kan” figürüdür. Bu isimlendirme ve renk algısı, yeşilin Türk düşünce dünyasında sadece hayatın başlangıcını değil, aynı zamanda varoluşun öteki dünyayla olan bağına da simgelediğini göstermektedir.

3.2. “Siyah” ile İlgili Bulgular

Bu bölümde “siyah” ve “kara” ile ilgili elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

3.2.1. Sözlükler

Dilimize Farsçadan geçen siyah, Büyük Türkçe Sözlük’te “kara, ak ve beyaz karşıtı” olarak tanımlanırken; kara ise “en koyu renk; siyah, ak, beyaz karşıtı”, “esmer olan”, kötü, uğursuz, sıkıntılı olan”, “leke” ve “iftira” şeklinde ifade edilmektedir. Sözlükte karanın bir diğer anlamı ise “yeryüzünün denizle örtülü olmayan bölümü, toprak” şeklinde verilmektedir (Türk Dil Kurumu, 2025a).

Ağızlar Sözlüğü’nde kelimenin sosyal ve somut hayattaki yansımaları daha farklı anlamlarla karşımıza çıkmaktadır. Bu sözlükte siyah ve kara kelimeleri “gece bekçisi, jandarma”; “anahtar”; “etin sık kısmı, zenci”; “üzerine düşen bütün ışığı soğuran cisimlerin rengi” anlamlarıyla yer almaktadır (Türk Dil Kurumu, 2025b).

Tarama Sözlüğü’nde (Türk Dil Kurumu, 1983) kelimenin tarihsel derinliği Baki Divanı’ndan verilen örneklerle desteklenmektedir. Eyuboğlu’nun (2003) etimolojik verilerine göre kara, “kar” kökünde yer alan toprak ve karanlık gibi değişik anlamları bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca kelimenin yoğunlaştırmak anlamındaki “karmak” kökünden türediği hakkında da dil bilimsel görüşler bildirilmektedir.

Kubbealtı Lugatı’nda ise siyah, “kömür rengine olan renk” olarak tanımlanmış; mecazen “ayıp, kusur” anlamlarına geldiği belirtilmiştir. Kelimenin kökenine dair iki temel görüş sunulmaktadır: Birincisi, toprak rengini ifade eden “kara” kelimesinden geldiği; ikincisi ise Arapça “sabit olan şey, kalıcı yer” anlamlarındaki “kārre” kelimesinden Türkçeye geçtiği yönündedir. Bu sözlükte kara kelimesine “siyah”; “fakir, alelade, uğursuz”; “kuzey (yön ismi)” işlevleri de yüklenmiştir (Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 2025).

Yukarıda görüldüğü üzere, yeşil rengine olduğu gibi siyah/kara kelimesi de yapısal ve anlamsal olarak geniş bir çeşitlilik göstermektedir. Kelimenin sadece bir rengi değil; yönleri, sosyal statüleri ve doğadaki farklı durumları niteleyen zengin bir semantik alana sahip olduğu görülmektedir.

3.2.2. Orhun Abideleri

Orhun Abidelerinde “kara” sözcüğü, yer adlarını tanımlamak ve nesnelerin fiziksel özelliklerini betimlemek amacıyla kullanılmaktadır. Metinlerde geçen örnekler şu şekildedir:

Az budun yağı boldı. Kara Költe süngüştünüz. Kül Tigin bir kırk yaşayur erti.

Az milleti düşman oldu. Kara Göl’de savaştık. Kül Tigin otuz bir yaşında idi

Edgü özlük atın kara kişin kök teyengin sansız kelürüp kop kotı.

İyi binek atını, kara samurunu, mavi sincabını sayısız getirip hep bıraktı (Ergin, 2010).

Zikredilen örneklerde “Kara Köl” ifadesi rengin yer adlandırmasındaki işlevini; “kara kiş” (kara samur) tamlaması ise somut nesnelerin nitelenmesindeki rolünü göstermektedir. Bu veriler, abidelerde “kara” kavramının hem coğrafi bir terim hem de fiziksel bir niteleyici olarak yer aldığını kanıtlamaktadır.

3.2.3. Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig’de “kara” kelimesi; doğa betimlemeleri, fiziksel özellikler ve sembolik anlamlar çerçevesinde kullanılmıştır. Eserde yer alan örnek beyitler şu şekildedir:

Yaşık yirke indi yüzün kızledi
Kararıp tuman tozdı dünya tudı
Güneş yere indi, yüzünü gizledi,
Kara bir duman dünyayı kapladı.
Ajun tul tonın kedti kaşın tügüp
Kalık yek yüzi teg karardı ongup
Dünya kaşını çatıp dul libasını giydi,
Gök, şeytan yüzü gibi solup karardı.
Közin kökke tikti baka turdı kiç
Kara tün tünerdi yarumadı hiç
Gözünü göğe dikti, uzun uzun baktı,
Gece karardı, hiç aydınlanmadı.
Bayat birmişin halk tıdumaz küçün
Yağız yir yaşıl kök tirilse öcün
Tanrının verdiğini halk alamaz zorla
Kara yer, mavi gök derilse de öçle.
Ünin ötti keklik küler katgura
Kızıl ağzı kan teg kaşı kap kara
Öttü keklik, güler katıla katıla,
Kızıl ağzı kan gibi, kaşı kapkara (Arat, 1979).

Bu beyitlerde “kara” kelimesinin; dumanın dünyayı kaplaması, gecenin karanlığı (kara tün), yer/toprak (kara yer) ve kaşın rengi (kap kara) gibi durumları nitelediği görülmektedir. Ayrıca göğün kararmasının “dul elbisesi” (tul ton) giymeye benzetilmesi, rengin hüznün ve kasvet gibi sembolik anlamlarla da ilişkilendirildiğini kanıtlamaktadır.

3.2.4. Dîvânu Lugâtî’t-Türk

Dîvânu Lugâtî’t-Türk’te “kara” kelimesi ve bu kökten türetilen çeşitli sözcükler, hem fiziksel özellikleri hem de toplumsal durumları tanımlayacak şekilde yer almaktadır. Eserde geçen örnekler şu şekildedir:

- **kara:** karanlık
- **karabaş:** köle ve cariyelere verilen addır.
- **karacı:** kapıları dolaşan dilenci
- **karagu:** kör, bir çeşit siyah boya
- **kara karak:** göz karası (Atalay, 1985, s. 221).

Bu veriler, “kara” kelimesinin sadece bir renk adı olarak kalmadığını; karanlık gibi doğal durumları, kölelik ve dilencilik gibi sosyal statüleri, ayrıca vücut azalarını ve boya türlerini niteleyen geniş bir semantik alana sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2.5. Dede Korkut Kitabı

Dede Korkut Kitabı’nda “kara” kelimesi, metin içerisinde oldukça yüksek bir kullanım sıklığına sahiptir. Eserde bu kelimenin fiziksel bir niteleyici olmanın ötesinde; benzetme, pekiştirme ve sembolik karşıtlıklar kurma amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Eserde yer alan örnekler şu şekildedir:

- Kara başım kurban olsun bugün sana/Kara çekik gözlerini uyku bürümüş aç artık...
- Yürük atlar sahibini görüp kişnediğinde/Aklı karalı seçilen çağda.
- Karşı yatan karlı kara dağlar yaşlanmıştır otu bitmez/Kanlı kanlı ırmakları kocamıştır suyu gelmez.
- Kara domuz etinden yahni yedirdin, tahammül edemedim.
- Ak otağı bırakıp kara otağa giren kızlar / Ak çıkarıp kara giyen kızlar.
- Kapkara sis deli kopsa / Kara koç atımın kulağı görünmez olsa... (Ergin, 2009).

Bu örneklerde “kara” kelimesinin; bedensel özellikleri (kara baş, kara göz), zamanı (aklı karalı seçilen çağ/şafak vakti) ve coğrafi unsurları (kara dağ) tanımladığı görülmektedir. Ayrıca “ak otağ/kara otağ” ve “ak/kara giyinmek” ifadelerinde olduğu gibi ak-kara karşıtlığı üzerinden toplumsal statü ve yas durumu sembolize edilmiştir. “Kapkara” örneğinde pekiştirme işlevi gören kelime; “kara domuz” ve “kara koç at” gibi kullanımlarda ise doğrudan niteleme görevi üstlenmiştir.

3.2.6. Yunus Emre Divanı

Yunus Emre Divanı’nda “kara” kelimesi, genellikle “ak” renginin karşıtı olarak ve olumsuz bir anlam yüküyle kullanılmıştır. Eserde yer alan örnek beyitler şu şekildedir:

- Kördür münâfikun gözi yarın kara koyar yüzi/Halkun bana acı sözi gerek şekeristân ola.
- Söz karadan akdan degül yazup okımdan degül / Bu yüriyen halkdan degül Hâlik âvâzından gelür (Tatçı, 2014).

Dîvânda “kara”nın “ak” ile bir karşıtlık oluşturacak şekilde yer alması, rengin manevi ve ahlaki bağlamda olumsuz durumlara işaret ettiğini göstermektedir. Ayrıca Yunus Emre’nin

İslami çizgide eserler vermiş olması, bu renk kullanımının semantik açıdan daha derin ve farklı yorumlanmasına zemin hazırlamaktadır.

3.2.7. Atasözü ve Deyimler

Türkçenin söz varlığı içerisinde “kara” kelimesi etrafında şekillenen atasözü ve deyimler, rengin hem fiziksel niteliğini hem de mecazi ve sosyal anlamlarını yansıtmaktadır. Bu kapsamda öne çıkan örnekler şu şekildedir (Türk Dil Kurumu, 2025c):

- **Ak akçe kara gün içindir:** Birikimin zor zamanlarda kullanılacağını ifade eder.
- **Kara haber tez duyulur:** Kötü haberlerin çok çabuk yayıldığını belirtir.
- **Ak koyunun kara kuzusu da olur:** İyi bir aileden kötü bir çocuk çıkabileceğine işaret eder.
- **İsteyenin bir yüzü kara vermeyenin iki yüzü:** Yardım isteyen mahcubiyetine, vermeyenin ise daha büyük bir sorumluluk altına girdiğine vurgu yapar.
- **Üzüm üzüme baka baka kararır:** Kişilerin çevrelerindeki insanlardan etkilendiğini anlatır.
- **Kara koyun kara bacağından asılır:** Herkesin kendi kusurunun cezasını çekeceğini belirtir.
- **Alına kara sürmek:** Birine leke sürmek veya onu utandıracak bir duruma düşürmek anlamındadır.
- **Aralarına kara kedi girmek:** İki kişinin arasının bozulmasını ifade eder.
- **Dizlerine kara su inmek:** Çok yorulmayı anlatan bir deyimdir.

Yukarıdaki örneklerin yanı sıra “Ağı kürekle atarlar karayı dirhemle satarlar; Akın adı var karanın tadı var; Alacağım olsun da kara kargada olsun; Köseyle alay edenin top sakalı kara gerek” örneklerinde “kara” kelimesi Türkçede ak renginin karşıtı olarak; güçlük, uğursuzluk, mahcubiyet veya kararlılık gibi çok çeşitli semantik katmanlarda kullanılmaktadır.

3.2.8. Türküler ve Günlük Hayatta Kullanım

Türkülerde ve günlük hayatta “kara” kelimesi, hem duygusal tasvirlerde hem de doğadaki varlıkları adlandırmada yaygın bir kullanıma sahiptir. Türkülerde geçen bir örnek şu şekildedir:

Kara dağlar kara bulut içinde, Yaylası hüznü yöreni bir hoş, Kara gözüm ay balam, Bana gelsin ah kadan, Dedim insaf eyle, Senden bana yar olmaz.

Bu dizelerde ve “Kara Tren” gibi bilinen türkü örneklerinde görüldüğü üzere; kara kelimesi Türk halk müziğinde genellikle hüznü ve kötülüğün habercisi olarak karşımıza çıkar. Bununla birlikte, sevgilinin kaş ve göz güzelliğini niteleyen temel bir estetik unsur olarak da anlam bulmaktadır.

Günlük hayatta ise “kara” kelimesinin çok geniş bir taksonomik ve coğrafi alana yayıldığı görülmektedir:

- **Hayvanlar:** Kara başlı martı, karatavuk, kara bakal, karanlık kuşu vb.
- **Bitkiler:** Karabacak, karaçalı, karadut, karaçam, karalahana vb.
- **Doğa Olayları:** Karayel, karartı, kara bulut vb.
- **Yer Adları:** Afyonkarahisar, Karaman, Karacabey, Karapürçek vb.

Bu veriler, kara renginin Türkçenin söz varlığında sadece bir renk adı olarak değil, doğayı ve hayatı sınıflandırmada kullanılan en işlek kavramlardan biri olduğunu göstermektedir.

3.2.9. Türk Mitolojisi

Türk mitolojisinde ve Şamanizm inanışında “kara” rengi, varlıkların manevi niteliklerini ve ruhsal dünyadaki konumlarını belirleyen temel bir kavramdır. Altay Türklerinde ruhlar “kara” ve “aru” olarak ikiye ayrılmakta; “tös” olarak adlandırılan bu ruhlardan karanlık sınıfa dâhil olanlar “Karatös” ismini almaktadır. Bu inanış sisteminde Erlik, “büyük kara ruh” olarak kabul edilmektedir (Türk Mitolojisi Kaynakları, 2023). Bu veriler, kara renginin mitolojik düzlemde yer altı dünyası ve karanlık ruhlar hiyerarşisi ile doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

3.3. “Kırmızı” ile İlgili Bulgular

Bu bölümde “kırmızı”, “kızıl” ve “al” ile ilgili elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

3.3.1. Sözlükler

Kırmızı ve bu rengi karşılayan diğer temel sözcükler farklı sözcüklerde farklı kullanımlarıyla birlikte verilmektedir.

Ağızlar Sözlüğü’nde “kırmızı” kelimesi al ve kızıl renk olarak tanımlanırken, al kelimesi “kanın rengi, kızıl, kırmızı” şeklinde ifade edilmektedir. Kızıl kelimesi ise parlak kırmızı rengi ifade etmesinin yanı sıra şu mecazi ve sosyal anlamları barındırmaktadır:

- Öfkeli, sert, kırıcı, geçimsiz, idaresiz,
- Genç, toy, bilgisiz,
- Tembel, iş görmez (Türk Dil Kurumu, 2025b).

Kubbealtı Lugatı’nda ise kızıl; “parlak kırmızı renk” olarak tanımlanmış, Yusuf Ziya Ortaç’tan “Hafif kızıla çalan esmer yüzlerinde belli belirsiz gülümseyişle beni karşıladılar” örneğiyle somutlaştırılmıştır. Kelimenin mecazen “aşırı derecede olan” anlamı (kızıl kavgâ, kızıl deli, kızıl cahil) ve bir dönem siyasi bir terim olarak “komünistler” için kullanıldığı belirtilmektedir. Aynı sözlükte kırmızı kelimesine dair şu kullanımlar öne çıkar:

1. Kan rengi, al renk,
2. Trafikte “dur” anlamındaki kırmızı ışık,
3. Yahya Kemal, Refik Halit Karay ve Orhan Veli Kanık gibi yazarların eserlerinde geçtiği üzere bir niteleme sıfatı,

4. Kırmızı bülten: Uluslararası polis teşkilatının yayımladığı arama ve yakalama emri (Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 2025).

Etimolojik veriler incelendiğinde ise “kızıl” kökeninden türeyen birçok kelimenin varlığı dikkat çekmektedir. Bu kökten hareketle; kızıl, kızlatma, kızıldım ve kızılı gibi yapısal olarak çeşitlenmiş kelimeler Türkçenin söz varlığında yer almaktadır.

3.3.2. Orhun Abideleri

Orhun Abidelerinde “kızıl” kelimesi, fiziksel bir niteleyici olarak “kan” sözcüğüyle birlikte kullanılmakta ve devlet yolunda gösterilen büyük fedakârlıkları, harcanan yoğun emeği simgelemektedir. Metinlerde geçen örnek şu şekildedir:

- Kızıl kanım töküti kara terim yügürti işig küçüg birtim ök.
- Kızıl kanımı döktürecek, kara terimi koşturarak işi, verdim hep (Ergin, 2010).

Bu ifadede “kızıl” kelimesi, kanın rengini niteleyerek verilen mücadelenin şiddetini ve hayati önemini vurgulamaktadır. Ayrıca “kızıl kan” ve “kara ter” ifadelerinin bir arada kullanılması, yapılan işin hem bedensel hem de ruhsal ağırlığını renklerden somutlaştırmaktadır.

3.3.3. Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig’de “kızıl” kelimesi, doğadaki canlıların fiziksel özelliklerini betimlemenin yanı sıra çeşitli karakter özelliklerini vurgulayan metaforlar içerisinde yer almaktadır. Eserde geçen örnek beyitler şu şekildedir:

- Yana laçı bolsa kızıl tilkü teg / Titir buğrası teg kör öç sürse keg” / “Hilede kızıl tilki gibi olmalı, deve buğrası gibi öç kin sürmeli.
- Ünin ötti keklik küler katgura / Kızıl ağzı kan teg kaşı kap kara” / “Öttü keklik, güler katıla katıla, kızıl ağzı kan gibi, kaşı kapkara. (Arat, 1979).

Bu beyitlerde “kızıl” kelimesinin kurnazlığı simgeleyen “kızıl tilki” benzetmesinde ve kekliğin fiziksel bir özelliği olan ağız rengini (kızıl ağız) nitelemede kullanıldığı görülmektedir. Özellikle kekliğin ağız renginin kana benzetilmesi, rengin canlılığını ve doğadaki somut karşılığını pekiştirmektedir.

3.3.4. Dîvânu Lugâti’t-Türk

Dîvânu Lugâti’t-Türk’te kırmızı rengi karşılamak üzere “kızıl” kelimesine yer verilmiş ve bu kavramın eylemleşmiş biçimleri de kaydedilmiştir. Eserde yer alan tanımlar şunlardır:

- **Kızıl:** Kızıl renk, kırmızı.
- **Kızıl ermek:** Kızarmak (Atalay, 1985).

Bu kayıtlar, “kızıl” kelimesinin hem bir renk adı hem de fiziksel bir değişimi ifade eden bir eylem kökü olarak söz varlığındaki yerini ortaya koymaktadır.

3.3.5. Dede Korkut Kitabı

Dede Korkut Kitabı'nda kırmızı rengi karşılamak üzere hem “kızıl” hem de “al” kelimeleri bir arada kullanılmaktadır. Eserde bu renkler, hem somut varlıkların betimlenmesinde hem de köklü Türk geleneklerini yansıtan sembolik kavramlarda karşımıza çıkar. Metinde geçen örnekler şu şekildedir:

- Katarından kızıl deve ver bu oğlana / Yük taşıyıcı olsun hünerlidir.
- Vây al duvağımın sahibi / Vây alnımın başımın umudu. (Ergin, 2009).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, “kızıl” ve “al” renk adları aynı eser içerisinde farklı işlevlerle yer almıştır. “Kızıl deve” tamlamasında renk, bir hayvanın fiziksel özelliğini nitilemek için kullanılırken; “al duvak” ifadesinde evlilik müessesesiyle özdeşleşmiş bir Türk geleneğine vurgu yapılmaktadır. Bu kullanım çeşitliliği, kırmızının tonlarının Dede Korkut'ta hem gündelik hayatın bir parçası hem de kültürel birer simge olarak işlendiğini kanıtlamaktadır.

3.3.6. Yunus Emre Divanı

Yunus Emre Divanı'nda “kızıl” kelimesi, hem nesnelerin değerini ve niteliğini belirlemek hem de dünyanın geçici cazibesini tasvir etmek amacıyla kullanılmıştır. Eserde yer alan örnek beyitler şu şekildedir:

- Bî-çâre Yûnus'un altûn sözünü/Câhile söylemen kızıl pûl eyler.
- Bu dünyâ bir gelindür yeşil kızıl donanmış/Kişi yeni geline bakubanı toyamaz. (Tatçı, 2014).

Bu beyitlerde “kızıl” kelimesi farklı anlam katmanları oluşturmaktadır. İlk beyitte geçen “kızıl pûl” (bakır para) ifadesi, altının karşılığı olarak değersizliği ve kıymetli bir sözün ehil olmayanlarca basitleştirilmesini temsil eder. İkinci beyitte ise dünyanın “yeşil kızıl” donanmış bir geline benzetilmesi, yeryüzünün aldatıcı güzelliğine ve insanın bu geçici dünyaya olan tutkusuna işaret etmektedir. Ayrıca Dîvân genelinde “kızıllar giymek” veya “kızıllar donanmak” gibi ifadelerin; hiddetlenme, öfke ve işlerin tersine dönmesi gibi olumsuz duygusal durumlarla da ilişkilendirildiği görülmektedir.

3.3.7. Atasözü ve Deyimler

Türkçenin söz varlığı içerisinde “kızıl” ve “al” kelimeleri etrafında şekillenen atasözü ve deyimler, bu renklerin hayati durumlar, toplumsal tepkiler ve doğal gözlemlerle olan bağıını ortaya koymaktadır. Bu kapsamda öne çıkan örnekler şu şekildedir (Türk Dil Kurumu, 2025c):

- **Kızılca kıyamet kopmak:** Büyük bir gürültü, telâş veya şiddetli bir çatışmanın çıkmasını ifade eder.
- **Kan kusup kızılçık şerbeti içtim demek:** Çok büyük bir sıkıntı ve acı çekilmesine rağmen, bunu dışarıya belli etmemek, onurunu koruyup hâlden şikâyet etmemek anlamındadır.

- **İki eli (kızıl) kanda olsa:** Yapılması gereken bir işin çok acil ve önemli olduğunu, her ne engel olursa olsun mutlaka yapılması gerektiğini vurgular.
- **Sabahın kızılığı akşamı kış eder, akşamın kızılığı sabahı güz eder:** Doğadaki renk değişimlerinden yola çıkarak hava durumuna dair yapılan geleneksel bir tahmini ifade eder.
- **Al elmaya taş atan çok olur:** Değerli, başarılı ve yetenekli kimselere karşı kıskançlık besleyenlerin ve onlara zarar vermek isteyenlerin çok olacağını belirtir.
- **Al giymedim ki alınayım:** "Bir kusurum veya suçum yok ki üzerime alınayım" anlamında, haksız suçlamalara karşı bir savunma ifadesidir.
- **Al kanlara boyanmak:** Ağır yaralanmayı veya büyük bir fedakârlıkla can vermeyi simgeler.
- **Al kiraz üstüne kar yağmış:** Beklenmedik, şaşırtıcı ve tezat oluşturan durumları betimlemek için kullanılır.

Yukarıda yer alan örneklerde görüldüğü üzere; “kızıl” ve “al” kelimeleri sadece birer renk adı değil; sabrın, toplumsal onurun, hayati tehlikelerin ve estetik değerlendirmelerin birer göstergesi olarak dil içerisindeki işlevini sürdürmektedir.

3.3.8. Türküler ve Günlük Hayatta Kullanım

Türkülerde ve günlük yaşamın farklı alanlarında “kırmızı”, “al” ve “kızıl” kelimeleri, hem fiziksel betimlemeler hem de estetik yakıştırmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkülerdeki kullanımına dair öne çıkan örnekler şunlardır:

- **Arda boylarında kırmızı erik:** Bu Balkan türküsünde “kırmızı” kelimesi, doğadaki bir meyvenin rengini tanımlamak amacıyla doğrudan bir renk adı olarak kullanılmıştır.
- **Allı turnam bizim ele varırsan:** Burada geçen “allı” ifadesi, sadece bir rengi belirtmekle kalmayıp turnaya yönelik bir yakıştırma ve estetik bir güzelleme (epithet) niteliği taşımaktadır.

Günlük hayatta ve coğrafi adlandırmalarda bu renk köklerinin (kızıl, kırmızı, al) yerleşim yerlerine ve doğa unsurlarına isim verme noktasında oldukça işlek olduğu görülmektedir:

- **Kızıl Kökenli Yer ve Su Adları:** Kızılhamam, Kızıltepe, Kızılcabölük, Kızılağaç ve Kızılören gibi yerleşim yerlerinin yanı sıra Kızılırmak ve Kızıldere Nehri gibi önemli su kaynakları bu isimle anılmaktadır.
- **Kırmızı Kökenli Yer Adları:** Kırmızıköprü, Kırmızılar, Kırmızıtaş ve Kırmızıdam gibi örnekler, rengin yer adlandırmasındaki somut etkisini göstermektedir.
- **Al Kökenli Adlar:** “Al” kelimesi de tıpkı diğerleri gibi pek çok özel isimde ve yer adında belirleyici bir unsur olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Bu veriler, kırmızı ve tonlarının Türk kültür coğrafyasında hem sanatsal bir motif hem de mekânları tanımlayan temel bir kimlik ögesi olduğunu kanıtlamaktadır.

3.3.9. Türk Mitolojisi

Türk mitolojisinde kırmızı tonları, sadece görsel birer renk değil; ateş, kutsallık ve koruyuculukla özdeşleşen derin sembolik anlamlar barındırır. Bu bağlamda "al" ve "kızıl" kavramları arasında mitolojik bir ayrım bulunmaktadır:

- **Renk Ayrımı ve Dönüşüm:** Mitolojik anlatılarda al, koyu turuncuya yakın, ateş ve alev rengini temsil ederken; kızıl, daha açık ve parlak bir kırmızı tonu ifade etmektedir. Tarihsel süreç içerisinde bu iki kavramın birbiri yerine geçtiği görülmektedir.
- **Koruyucu Ruhlar ve Ateş:** Eski Türk inançlarında yer alan “Al ruhu” ve “Al ateş” kavramları, rengin koruyucu işlevini yansıtır. Ateşin kutsallığı ile birleşen al renk, kötü ruhlardan korunmak ve arınmak için başvurulmuş bir unsur olarak kabul edilir.
- **Kutsallık ve Dilsel Tercihler:** Türk kültüründe al rengin inanç sistemindeki yeri o denli köklüdür ki, bu renk kutsal bir simge olarak kabul görmüştür. Bu durum, “kırmızı bayrak” yerine “al bayrak”, “kırmızı kan” yerine ise “al kan” ifadelerinin yerleşmesini sağlamıştır (Ekici, 2016, s. 104-105).
- **Dilsel Karşıtlıklar:** Renk sembolizmi dilin semantik yapısına da yansımıştır. Birini yermek veya aşağılamak için “karalamak” eylemi kullanılırken; birini övmek veya bir durumu güzelleştirmek için “allamak, pullamak” deyiminin kullanılması, al rengin yücelik ve estetikle olan bağını göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu derleme çalışması, Türk dilinin yeşil, siyah ve kırmızı temel renk adları üzerinden sahip olduğu derin kültürel birikimi ve kavramsal çeşitliliği sistematik bir biçimde ortaya koymuştur. İncelenen tarihî metinler ve güncel kullanımlar, bu renk adlarının zaman içinde geçirmiş olduğu anlam genişlemesi ve kaymalarını açıkça göstermektedir.

Elde edilen bulgular, “yaşıl” kelimesinin Orhun Yazıtları’nda öncelikle coğrafi bir öge olarak yer almasına rağmen, takip eden eserlerde hızla renk anlamını kazandığını ve farklı Türk boyları arasında da çok katmanlı anlamlar üstlendiğini doğrulamaktadır.

Aynı şekilde, “kara” kelimesinin renk anlamının ötesinde olumsuzluk, yön, toplumsal statü ve coğrafi öğeleri ifade etme kapasitesi, ilk Türk kaynaklarından günümüze kadar gelen anlambilimsel derinliğini kanıtlamaktadır. Özellikle Dede Korkut Kitabı’nda bu çok işlevliliğin sıkça görülmesi, kelimenin kültürel kodlardaki merkezi rolüne işaret etmektedir.

Kızıl, al ve kırmızı üçlemesinde ise anlam ayrışması ve kullanım tercihleri dikkat çekicidir. Tarihî süreçte bu eş anlamlı kelimelerin olumlu bağlamlarda daha çok “al”, olumsuz veya belirgin durumlarda ise “kızıl” şeklinde ayrılması, Türkçenin semantik hassasiyetini göstermektedir. “Kırmızı” kelimesinin ise yakın dönem metinlerinde renk adı olarak öne çıkışı, dilin dinamik yapısının bir göstergesidir. Bu üç temel renk adındaki sürekli değişim ve çeşitlilik, Türk dilinin ifade kapasitesinin sınırlarının ne denli geniş olduğunu gözler önüne sermektedir.

Çalışma, yalnızca ilgili tarihî eserlerden hareketle renklerin metin içerisindeki kullanımını esas alarak metodolojik güvenilirliği ön planda tutmuştur. Bir rengin tarihî kökeni ile günümüzdeki kullanımını karşılaştırmanın potansiyel tutarlılık sınırlamaları göz önünde bulundurulduğunda bu sistematik derleme yaklaşımı, elde edilen sonuçların doğruluğunu ve akademik geçerliliğini güçlendirmektedir. Bu yönüyle çalışma, Türk dilinin ifade kapasitesinin ve kavramsal çeşitliliğinin kapsamlı bir şekilde ortaya konulmasına yönelik ilerideki akademik araştırmalar ve benzer derleme çalışmaları için önemli bir referans noktası oluşturmakta ve Türk dilinin tarihî ve kültürel boyutlarıyla renk kavramlarının incelenmesine sağlam bir temel sunmaktadır.

Kaynakça

- Arat, R. R. (Haz.). (1979). *Kutadgu bilig I: Metin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (Çev.). (1985). *Divânu lügati't-Türk* (Cilt 1–3). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çadırcı, A. Yemenimin uçları. Web: <https://turku.ahmetcadirci.com/edirne/JBAHIsS.html> adresinden 10 Eylül 2025 tarihinde alınmıştır.
- Çoruhlu, Y. (2000). *Türk mitolojisinin ana hatları*. Kabalcı Yayınları.
- Ekici, M. (2016). Türk kültüründe “Al” renk. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16(2), 103-107.
- Ergin, M. (2009). *Dede Korkut kitabı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2010). *Orhun abideleri*. Boğaziçi Yayınları.
- Eyuboğlu, Z. (2003). *Türk dilinin etimoloji sözlüğü*. Sosyal Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü* (2 Cilt). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küçük, S. (2010). Tarihî Türk lehçelerinde renk adlandırmaları. *Turkish Studies*, 5(1), 45-52.
- Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı. (2025). *Kubbealtı Lügati*. <http://lugatim.com> adresinden 10 Ağustos 2025 tarihinde alınmıştır.
- Özensoy, A. U. (2010). *Çerez Türküler*. Web: https://www.researchgate.net/publication/382213638_Cerez_Turkuler_-_Folk_Songs adresinden 5 Eylül 2025 tarihinde alınmıştır.
- Tatçı, M. (2014). *Yunus Emre divanı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Türk Dil Kurumu. (1983). *Tarama sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2025a). *Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr> adresinden 5 Eylül 2025 tarihinde alınmıştır.
- Türk Dil Kurumu. (2025b). *Türkiye Türkçesi ağızları sözlüğü*. <https://sozluk.gov.tr> adresinden 5 Eylül 2025 tarihinde alınmıştır.

Türk Dil Kurumu. (2025c). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. <https://sozluk.gov.tr> adresinden 5 Eylül 2025 tarihinde alınmıştır.

Türk Mitolojisi Kaynakları. (2023). *Kara ve aru ruhlar*. <https://www.turkmitolojisi.com> adresinden 12 Kasım 2025 tarihinde alınmıştır.

Yusuf Has Hâcib. (1991). *Kutadgu Bilig* (R. R. Arat, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Makaleye Katkı Oranı Beyanı: 1. yazar katkı oranı: %100
Çıkar Çatışması Beyanı: Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.
Etik Beyanı: Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi”nde belirtilen kurallara uyulduğunu, “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler”e dayalı hiçbir işlem yapılmadığını ve etik ihlallerde tüm sorumluluğun makale yazarına ait olduğunu beyan ederim.
Finansal Destek veya Teşekkür Beyanı: Bu çalışma için herhangi bir kurumdan finansal destek alınmamıştır.
Etik Kurul İzni Beyanı: Araştırma etik kurul izni gerektirmemektedir.
Veri Kullanılabilirliği Beyanı: Bu çalışma sırasında oluşturulan veya analiz edilen veriler, talep üzerine yazarlardan temin edilebilir.
Yapay Zekâ Kullanımı Beyanı: Yazma yardımı için yapay zekânın kullanılmadığını beyan ederim.
Telif Hakları Beyanı: Uluslararası Türkçe Öğretimi Araştırmaları Dergisinde yayımlanan çalışmalar Creative Commons Atıf-Ticari Olmayan 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Extended Abstract

This study offers a comprehensive examination of the semantic changes observed in several core color names in the Turkish language and discusses how these changes reflect broader cultural and linguistic dynamics across history. Turkish possesses an exceptionally rich repertoire of color terminology, extending beyond basic categories to numerous intermediate shades. Over the centuries, color names have undergone notable semantic evolution: while some retained their original meanings, others expanded, narrowed, or shifted toward new conceptual domains. The study emphasizes that although color perception may vary among individuals, the meanings attached to colors primarily derive from collective cultural frameworks shaped by geography, climate, lifestyle, economy, politics, belief systems, and historical experience. Recent research highlights this richness, but existing studies have not fully captured its depth, making the present compilation a valuable contribution to the documentation of Turkish lexical and cultural heritage.

Using a historical and diachronic perspective, the study traces the semantic trajectories of three central color names -yeşil (green), kara (black), and kırmızı (red)- from the earliest written records of Turkish to modern usage. A broad corpus of texts, including the Orkhon Inscriptions, Diwan Lughat al-Turk, Kutadgu Bilig, The Book of Dede Korkut, and the Diwan

of Yunus Emre, provides insights into how color terms were employed in early Turkic societies. To capture contemporary linguistic vitality, the study also examines proverbs, idioms, folk songs, and modern dictionaries. This combined approach helps reveal semantic continuity and transformation across genres and historical periods.

The analysis of yeşil/yaşıl (green) shows a layered semantic structure. In dictionaries, yeşil is defined primarily as the color produced by blending yellow and blue, but it also means “fresh,” “unwithered,” or “unripe,” reflecting its broad practical usage. Dialectal sources display additional semantic extensions, including unexpected meanings such as “dark red” and “young/lush.” Historical dictionaries record forms like yaşıl, yaşılğan, and yaşillık, indicating both structural and semantic diversity. In the Orkhon Inscriptions, the term does not denote a color; instead, it appears as a geographical name, such as Yaşıl Ögüz (Green River). By the time of Kutadgu Bilig, yeşil had become clearly established as a color term and appeared alongside words like kök and gök. Diwan Lughat al-Turk identifies yaşıl as the historical form of yeşil, documenting its development toward color meaning. In The Book of Dede Korkut, yeşil frequently evokes natural beauty, while the Diwan of Yunus Emre associates it with joy or spiritual symbolism, and some phrases preserve older meanings connected to wetness or tears. Modern idioms such as yeşilden gitmek (“for affairs to go well”) show the term’s continued vitality, and contemporary language includes expressions like yeşil pasaport and yeşil ışık. In Turkish mythology, yeşil can symbolize youth, rebirth, fertility, or death depending on its shade, revealing the color’s complex symbolic dimension.

The term kara (black) demonstrates even more extensive semantic diversity. Beyond its basic meaning, kara also refers to soil or land, and dialect sources attribute meanings such as “night guard,” “dense meat,” and even ethnoracial descriptors. The Kubbealtı Dictionary lists additional connotations such as poverty, ordinariness, and ominousness, and notes that kara may also indicate the direction north. Its synonym siyah is a Persian loanword. In Diwan Lughat al-Turk, kara means darkness, and its derivatives—karabaş, karaçı, karagu—reflect social and physical characteristics. The Orkhon Inscriptions use kara both as a place name and as an animal descriptor. Kutadgu Bilig depicts kara in scenes of darkness, fog, and night, reinforcing its association with adversity. The Book of Dede Korkut exhibit remarkable semantic versatility: kara may signify sorrow, danger, low status, or beauty, depending on context. In some passages, it contrasts with ak (white) to reflect social hierarchy or moral duality. The Diwan of Yunus Emre continues this moral dichotomy, frequently employing kara to mean disgrace or wrongdoing. In Turkish cultural expression, kara appears abundantly in proverbs and idioms such as Kara haber tez duyulur (“Bad news travels fast”) and Ak akçe kara gün içindir (“White money is for a black day”). Folk songs use kara both as a symbol of hardship and as an affectionate descriptor for beloved features (e.g., kara gözüm). In mythology, kara is linked to shamanistic beliefs and figures such as Karatös and Erlik, representing powerful underworld or negative forces.

The color group kızıl/kırmızı/al (red) illustrates a complex interplay of overlapping and diverging meanings. Kırmızı functions as the modern general term for red, while kızıl and al carry older cultural associations. Dialect dictionaries extend kızıl to meanings such as anger,

harshness, incompatibility, and laziness. In the Orkhon Inscriptions, kıızıl appears dramatically in references to blood and sacrifice, symbolizing physical struggle and effort. In Kutadgu Bilig, the term appears in metaphors such as kıızıl tilkü teg (like a red fox) and in vivid descriptions of nature. The Book of Dede Korkut use both kıızıl and al, as in kıızıl deve and al duvağım, the latter highlighting red's traditional role in wedding customs. The Diwan of Yunus Emre employs kıızıl symbolically, sometimes carrying meanings related to excess, passion, or misfortune. Proverbs and idioms such as Kızılca kıyamet kopmak demonstrate its strong metaphorical force. In Old Turkish, kıızıl also referred to the direction south and was commonly preferred over kırmızı during certain historical periods. Mythology distinguishes between al, associated with sacred fire and protection, and kıızıl, associated with bright red hues. Expressions such as al bayrak and al kan reflect the cultural persistence of these symbolic associations. Linguistically, the contrast between the positive connotations of al (as in allamak/pullamak, meaning to praise) and the negative connotations of kara (as in karalamak, meaning to slander) reflects the moral and cultural weight carried by color terminology.

The study concludes that yeşil, kara, and kıızıl have undergone significant semantic transformations from the earliest written sources to the present and continue to evolve. Their meanings reflect not only linguistic shifts but also changing cultural, religious, and social frameworks. The distinctions among al, kıızıl, and kırmızı; the symbolic opposition of ak and kara; and the historical development from yaşıl to yeşil collectively demonstrate the semantic richness of Turkish. By documenting these historical and cultural shifts, the study illuminates the depth of Turkish color terminology and provides a strong foundation for future linguistic and cultural research.